

УДК 904:726.5271.2–523.6(477.82) “10/11”

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДВІР'Я ЖИДИЧИНСЬКОГО СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ У 2012 РОЦІ

Віктор БАЮК

*Державний історико-культурний заповідник у м. Луцьку,
вул. Драгоманова, 23, Луцьк, 43016, Україна,
e-mail: bayuk.viktor@gmail.com*

Опубліковано матеріали польових досліджень подвір'я Жидичинського Свято-Миколаївського монастиря у 2012 році. Досліджено три об'єкти, виявлено та реставровано колекцію гончарного посуду рубежу XI–XII ст. На підставі нових матеріалів висловлене припущення про імовірне розташування літописного Свято-Миколаївського монастиря руського часу.

Ключові слова: Жидичин, монастир, кераміка, господарська яма, археологічні дослідження.

Найімовірнішим центром північної міської околиці Лучеська руського часу був Жидичин із городищем та монастирем, згаданий в Іпатіївському літописі під 1227 р., коли: “еха Даниль (Данило Галицький – *Авт.*) вь Жидичинь кланатьса и молитиса . стмоу Николѣ» [ПСРЛ, 1962, с. 255]. Якщо тут йдеться про реліквію, до якої їхав на прощу князь зі свитою, то скоріш за все вона перебувала не в церкві, а в достатньо відомому монастирі [Горін, 2007, с. 63]. На існування в XIII ст. чернечої спільноти в Жидичині вказує дослідник історії церкви А. Малевич, проводячи паралелі зі Зимненським монастирем біля Володимира. Іншим аргументом на користь розвитку монастиря є його географічне розташування, адже після 1240 р. на Волинь, яка порівняно зі східнішими землями була досить безпечною, перейшло багато ченців з інших місцевостей, що в свою чергу дало поштовх для розвитку місцевого православ'я [Малевич, 1899, с. 23–24]. Подальша історія монастиря до XIV ст. нам невідома, що дало привід для іншої версії, згідно якої православну обитель було засновано незадовго до її спалення татарами у 1480 р. [Крашевич, 1855, с. 99; Чистович, 1872, с. 172]. На кінець XV – початок XVI ст. Жидичинська архімандрія стала досить помітною серед чернечих спільнот Волині і була не лише культовим, а й справжнім економічним осередком на північній околиці Луцька.

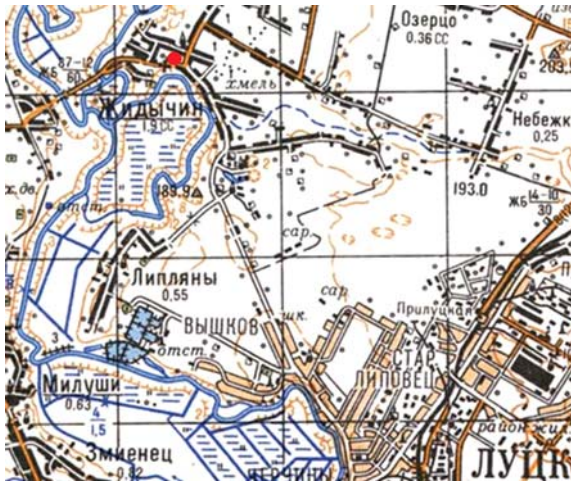

Рис. 1. Луцьк і Жидичин на топографічній карті. Локалізація пам'ятки.

У руський період обитель утверджувалася і розвивалася у тісному зв'язку з городищем, яке за народною пам'яттю, розміщується в урочищі Святий Дух. Інформацію про укріплення вперше знаходимо у В. Антоновича [Антонович, 1901, с. 50], детальніше його обстежив та виконав схематичний план П. Раппопорт [Раппопорт, 1967, с. 240, рис. 36]. Враховуючи природні оборонні особливості існуючого мису, городище тут було влаштоване витягнутим не в довжину, а в ширину, тобто по напрямку вздовж напільної

сторони. Майданчик його має довжину всього 20 м, а ширину 60 м; з напільного боку він захищений ровом та дугоподібним валом висотою до 3 м. Культурний шар на городищі належить до XI–XIII ст.

За участю та під керівництвом автора протягом 2008–2009 та 2012 рр. у мікрореєоні Жидичина проводилися стаціонарні археологічні дослідження. Зокрема, у 2008 р. невеликі рятівні роботи проведено за 100 м на схід від монастирського приміщення [Златогорський, Панишко, Баюк, 2009, с. 72–74]. Тут було виявлено дві споруди – житло XII–XIII ст. (частково розкопане) з великою кількістю кераміки та залишки металургійного горну для варки металу з великою колекцією гончарних сопел. Останні, завдяки компактному скупченню в тілі глиняного горну, становлять надзвичайно великий інтерес для вивчення давнього ремесла та середньовічних технологій.

Зважаючи на те, які цікаві та інформативні дані було отримано з розкопок відносно невеликої частини сучасного монастирського подвір'я можна констатувати досить значний його розвиток та важливу роль. Безперечно, район городища та монастиря в Жидичині було заселено ще в ранньослов'янський час і протягом княжої доби він перетворився в значний вузол, що поєднував у собі релігійні, світські, виробничі, а можливо і торгові елементи.

Досі до кінця не з'ясованим залишається процес взаємовпливів городища (фортеці) та монастиря, які, за літописною традицією, розміщувалися поруч. Чи то добре укріплене місце сприяло розвитку обителі чи монастир став тим центром, навколо якого сформувалося городище – з впевненістю сказати досить складно. Під цим поглядом надзвичайно важливими є результати археологічних

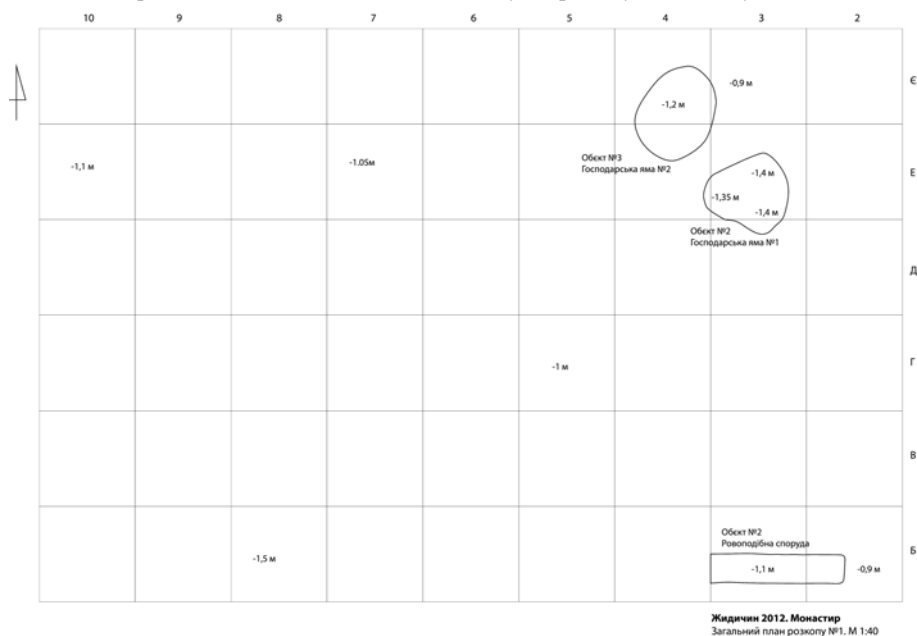

Рис. 2. Жидичин, монастир. 2012 р. Загальний план розкопу.

досліджень, які автор провів навесні 2012 р. на території монастирського подвір'я сучасної обителі (рис. 1).

Розкоп тут було закладено так, що він повністю покривав територію майбутнього будівництва нової соборної церкви; методика робіт дала змогу дослідити її повністю. Роботи проводилися методом рухомої траншеї і полягали у поступовому розкритті чотирьох черг розкопу зі засипкою попередньої частини. Першою чергою були відкриті квадрати Б-Є 2–3, потім, рухаючись на захід, експедиція працювала на ділянках квадратів Б-Є 4–5, Б-Є 6–7 та Б-Є 8–10, що дало можливість повністю дослідити всю означену територію. Загальна вивчена площа становить 216 м² (рис. 2). Рівень залягання материка дещо відрізнявся в межах розкопу, в цілому повторюючи незначний схил денної поверхні. Глибини вимірювалися від репера, яким слугував північно-східний кут приміщення монастирських келій. Відміряні від нього глибини становили: у східній частині -0,9 м; у центральній частині -1–1,05 м; у північно-західному куті -1,1 м.

На ділянці розкопу зафіксована наступна стратиграфія:

- 0,0–0,25 м – орний шар гумусованого темного суглинку з численними знахідками від сучасності до епохи пізнього середньовіччя та, меншою мірою, руського часу;

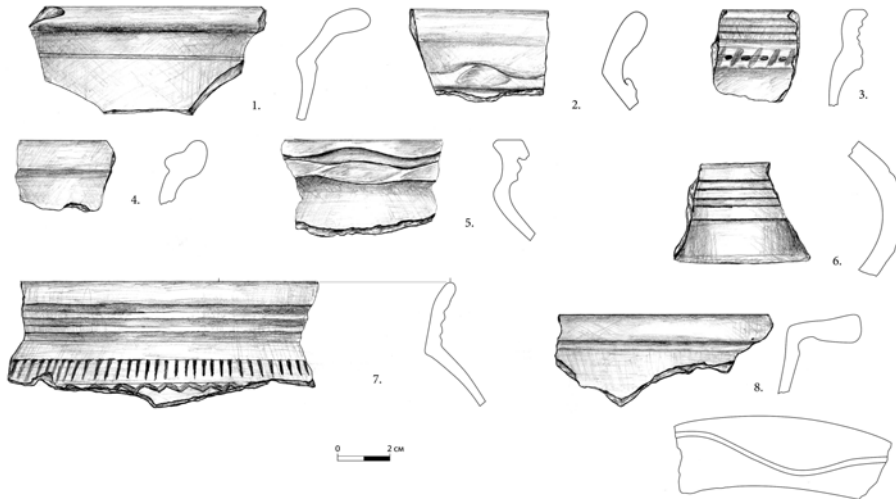

Рис. 3. Жидичин, монастир. 2012 р. Розкоп І. Культурний шар. Кераміка.

- 0,25–0,8 (0,9) м – шар щільного гумусованого суглинку темного кольору з вкрапленнями фрагментів печеної глини та знахідками від пізнього середньовіччя до давньоруського часу, кількість яких пропорційно змінювалася відповідно до глибини розкопу;
- 0,8 (0,9) – 0,9 (1,1) м – шар світлішого жовто-сірого суглинку з невеликою концентрацією знахідок давньоруського часу, що лежав на жовто-сірій, щільній материковій глині [Баюк, 2012, с. 8–9].

Культурний шар простежений практично відразу з денної поверхні у вигляді ґрунту з фрагментами кружалної кераміки і окремими знахідками періоду від X ст. до пізнього середньовіччя. Кераміка представлена в типових для пізньосередньовічної (рис. 3) та княжої (рис. 4) доби формах; окремо відзначимо світлоглиняну амфорку з нижнього горизонту культурного шару, реставровану з двох крупних фрагментів повного профілю (рис. 5). Вінце високе, гофроване, розтягнуте доверху, край оформлений розтягнутим вгору виступом. На плічках має дві (одна повністю збережена) витягнуті ручки з

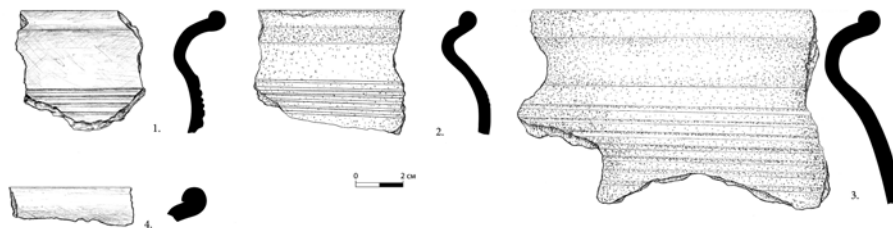

Рис. 4. Жидичин, монастир. 2012 р. Розкоп І. Культурний шар. Кераміка.

наскрізними отворами. Орнаментация комбінована у вигляді ряду врізних косих насічок під вінцем, врізної хвилястої лінії на плічках та врізної паралельної лінії на тулубі. Колір виробу світло-цеглястий, випал якісний. Датуюється амфорка першою половиною XIII ст. До неординарних керамічних виробів також відносимо фрагментовані гончарні сопла, що, найвірогідніше (за єдністю всіх ознак), належать до дослідженої у 2008 р. споруди-горна. Індивідуальні знахідки з культурного шару представлені також знаряддями майстра (напилек, стамеска), фрагментом люльки, грузилом до рибальської сітки, скляною накривкою до пляшки та гончарним коником (іграшкою?).

У розкопі виявлено і досліджено ровоподібну споруду та дві господарські ями. Одна з них, овальна в плані, розмірами 1,5×2 м та глибиною до 0,5 м, заповнена великою кількістю гончарної кераміки, в іншій знайдені лише фрагменти стінок. Завдяки повному відбору матеріалу з комплексу господарської ями вдалося згодом реставрувати п'ять цілих посудин. Оскільки господарська яма в цьому випадку є закритим комплексом, а кількість виявлених та реставрованих у ній цілих форм посуду є достатньо показовою, детальніше зупинимося на їх характеристиці.

Рис. 5. Жидичин, монастир. 2012 р. Розкоп І. Культурний шар. Реставрована гончарна амфорка.

Горщик № 1 реставрований з 12 фрагментів, збережено близько 50 % виробу. Посудина опуклих пропорцій, шийка виділена слабо, вінце відігнуте назовні та розтягнуте доверху. З внутрішнього боку вінця слабо простежена закраїна. Колір від цеглястого до цеглясто-сірого. На плічках орнамент у вигляді крупних врізних паралельних ліній, орнаментация недбала.

Горщик № 2 реставрований з 8 фрагментів, збережено близько 60 % виробу. Посудина струнких пропорцій із відігнутим назовні та розтягнутим

доверху вінцем, шийка виділена добре. З внутрішнього боку вінця добре простежена закраїна. Колір від цеглястого до цеглясто-сірого. З внутрішнього боку посудини сліди зеленого окису (міді?).

Горщик № 3 реставрований з 14 фрагментів, збережено близько 50 % виробу. Посудина зі зміщеним центром, шийка виділена добре, вінце високе, відігнуте назовні та сильно розтягнуте доверху. З внутрішнього боку вінця добре простежена закраїна. Колір від світло-цеглястого до сірого. На плічках орнамент у вигляді крупних врізних паралельних ліній, орнаментация недбала.

Рис. 6. Жидичин, монастир. 2012 р. Розкоп І. Господарська яма 1. Реставрований горщик.

Горщик № 4 (рис. 6) реставрований з 15 фрагментів, збережено близько 90 % виробу. Посудина струнких пропорцій, шийка виділена добре, вінце високе, відігнуте назовні та розтягнуте доверху. З внутрішнього боку вінця добре простежена закраїна. Колір від цеглястого до сірого. На плічках орнамент у вигляді тонких врізних паралельних ліній, орнаментация акуратна. На денці посудини заплив.

Горщик № 5 (рис. 7) реставрований із двох крупних фрагментів, збережено близько 40 % виробу. Посудина струнких пропорцій з відігнутим назовні та розтягнутим доверху вінцем. З внутрішнього боку вінця слабо простежена закраїна. Колір від світло-цеглястого до темно-сірого, в придонній частині сліди повторного обпалу.

Майже всі представлені в комплексі горщики сіро-цеглястого кольору з добре виділеними, розтягнутими та відхиленими назовні вінцями. З внутрішнього боку вінця простежується заглиблення у вигляді жолобка, що, можливо, могло слугувати для щільнішого припасування ранніх покриток. Викликають інтерес також розміри горщиків – всі вони різні, з незначним (до 5 см) відхиленням. Найменший виріб має сліди додаткового випалу. Судячи з

таких особливостей охарактеризовану господарську яму цілком могли використовувати як місце зберігання гончарем підготовленої для ринку продукції. У цьому випадку даний майстер-гончар міг працювати під покровительством монастиря чи володаря-вотчинника і постачати свій товар на ринок, вірогідно до Луцька. Іншим варіантом використання комплексу посуду може розглядатися належність його одній окремій сім'ї. Датуються комплекс посуду кінцем XI – початком XII ст. [Баюк, 2013, с. 128].

Рис. 7. Жидичин, монастир. 2012 р. Розкоп I. Господарська яма 1. Реставрований горщик.

Викликає зацікавленість майже повна відсутність знахідок культового характеру, які, безсумнівно, мали б траплятися поблизу великого монастиря. За винятком натільного хрестика-розп'яття, виготовленого до того ж в католицькій традиції XIX ст., до культових ми не можемо віднести тут жодну з речей. Це, звичайно, ставить під сумнів розміщення в руський період обителі на місці сучасного монастиря, який на нашу думку треба локалізувати поруч, скоріш за все, на ближньому посаді городища в урочищі Святий Дух. Звичайно, висновок “від протилежного” не може претендувати на беззаперечність і розв'язати це питання можна лише за допомогою подальших досліджень подвір'я існуючого монастиря та місця його імовірного розташування в княжу добу – городища та посаду в урочищі Святий Дух.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда. – М., 1901. – Т. 1. – С. 50.
2. Баюк В. Г. Звіт про проведені рятівні археологічні дослідження на території подвір'я Свято-Миколаївського монастиря у с. Жидичин Ківерцівського району Волинської області 2012 року // Науковий архів ІА НАНУ. – 2012. – 79 с.
3. Баюк В. Г. Дослідження подвір'я Жидичинського монастиря у 2012 році // АДУ 2012 року. – К.; Луцьк, 2013. – С. 128.
4. Горін С. Жидичинський Свято-Миколаївський монастир до середини XVI ст. // Миколаївські читання: матеріали I-го наукового семінару присвяченого пам'яті луцького князя і святого православної церкви Святослава-Миколи Святоші та святого Чудотворця Миколи Мерлікійського / Авт.-упор. Г. Марчук. – Луцьк, 2007. – С. 63.
5. Златогорський О. Є., Панишко С. Д., Баюк В. Г. Унікальна колекція керамічних сопел з Жидичина // АДУ 2008 року. – К., 2009. – С. 72–74.
6. Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись / Ред. А. А. Шахматов. – М., 1962. – Т. 2.
7. Крашевич П. Очерк истории православной церкви на Волыни. – СПб., 1855.
8. Малевич А. Древняя Жидичинская архимандрия на Волыни // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1899. – № 22. – С. 23–24.
9. Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. // МИА. – Л., 1967. – № 14. – 241 с.
10. Чистович И. Очерки истории Западно-русской церкви. – СПб., 1872. – Ч. 1.

Стаття: надійшла до редакції 21.11.2013
прийнята до друку 30.12.2013

**ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES
OF THE ZHYDYCHYN ST. NICHOLAS MONASTERY YARD
IN THE YEAR OF 2012**

Victor BAYUK

*State Historic and Cultural Reserve of Lutsk,
23, Drahomanova str., Lutsk, 43016, Ukraine,
e-mail: bayuk.viktor@gmail.com*

The materials of field researches of the Zhydychyn St. Nicholas Monastery yard in 2012 are published. Three objects are investigated as well as the pottery collection at the turn of XI–XII centuries are discovered and restored. Based on the new materials the probable location of the annalistic St. Nicholas monastery of the Rus' period is suggested.

Key words: Zhydychyn, monastery, ceramics, archaeological researches.

**АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДВОРА
ЖИДИЧИНСКОГО СВЯТО-НИКОЛАЕВСКОГО МОНАСТЫРЯ
В 2012 ГОДУ**

Виктор БАЮК

Государственный историко-культурный заповедник в городе Луцке

ул. Драгоманова, 23, Луцк, 43016, Украина

e-mail: bayuk.viktor@gmail.com

Опубликованы материалы полевых исследований двора Жидичинского Свято-Николаевского монастыря в 2012 году. Исследовано три объекта, обнаружено и реставрировано коллекцию гончарной посуды рубежа XI–XII вв. На основании новых материалов выдвинута версия об вероятном размещении летописного Свято-Николаевского монастыря древнерусского времени.

Ключевые слова: Жидичин, монастырь, археологические исследования.